

Биљана Б. Мишић*

Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале

УДК 811.163.41'367

DOI 10.7251/NSK1602117M

Оригинални научни рад

СИНОНИМИЈА КОНГРУЕНТНОГ И НЕКОНГРУЕНТНОГ АТРИБУТА У ГЕНИТИВУ

Апстракт: У раду се говори о семантичкој интерпретацији конгруентних и неконгруентних атрибута експлицираних у форми генитива. Анализа подразумева издвајање типова код којих је могућа транспозиција, као и оних код којих преобликовање није могуће из семантичких и / или творбених разлога. Утврдили смо да еквивалентност конструкција конгруентног и неконгруентног атрибута најчешће спречавају семантички разлози као што су различит опсег појма и различите нијансе значења придјева у односу на приједлошко-надежну конструкцију атрибута, као и полисемија придјева или њихова типичност у значењу које не одговара значењу синтагме неконгруентног атрибута.

Кључне ријечи: конгруентни атрибут, неконгруентни атрибут, генитив, транспозиција.

Уводне напомене

У овом раду бавићемо се семантичком интерпретацијом конгруентних и неконгруентних атрибута експлицираних у форми генитива. Циљ нашег рада је да у оквиру корпуса издвојимо и опишемо типове код којих је могућа транспозиција конгруентног у неконгруентни атрибут, и обрнуто, као и да покажемо код којих примјера то није могуће из семантичких и/или творбених разлога. Језички материјал који ће нам послужити као база истраживања чине примјери из Ћопићеве збирке *Башта сљезове боје*.

У литератури (Стевановић, 1969, стр. 46; Пипер и др, 2005, стр.303) атрибут се одређује као реченични члан који се може јавити уз супстантивну врсту ријечи употријебљену у било којој синтаксичкој позицији. Док је у србистици општеприхваћено мишљење о постојању конгруентних и неконгруентних атрибута, у кroatистици нису усаглашени ставови у вези са дефинисањем атрибута на конгруентне и неконгруентне, гдје се пресудним сматра критеријум од кога се полази, а који је морфолошки или синтаксички. Тако М. Зника сматра да је „сваки израз који се уврштава као атрибут конгруентан с именицом која му отвара мјесто у реченичном устројству“ (Зника, 1988, стр. 52–53). Ова ауторка тврди да је то слагање присутно код свих атрибута, и придјевских и непридјевских и говори о „двјема врстама усклађивања граматичких морфема и то потпуно морфолошки очигледном усклађивању и о усклађивању без морфолошке очигледности“. За разлику од Знике, Ј. Силић и И. Прањковић (2005, стр. 265) говоре о конгруентним и неконгруентним атрибутима,

*bilja.misic@gmail.com

али сматрају да неконгруентни атрибути са главним чланом, тј. именицом нису повезани односом конгруенције него „односом управљања (реакције)“.

Као што смо претходно навели, у србистичкој лингвистичкој науци (Стевановић, 1969, стр. 46–47; Пипер, Клајн, 2013, стр. 303–304) постоји јединствено мишљење да се атрибути према морфолошком критеријуму дијеле на конгруентне и неконгруентне. Конгруентни атрибут је „одредба главног члана именичке синтагме која се обично налази испред речи коју одређује, било да одређује саму ту реч, било да одређује ту реч с неком другом одредбом уз њу, и која се категоријално прилагођава речи коју одређује“, а неконгруентни атрибут је „именица или именичка синтагма која у зависном падежном облику одређује другу именицу или синтагму, при чему међу њима нема конгруенције“ (Пипер и Клајн, 2013, стр. 303–304).

Наша овдашња анализа обухватаће атрибуте експлициране у генитивној падежној форми. Имајући у виду да се „замјењивост синтагми истога или сличнога значења назива граматичком синонимијом“ (Силић и Прањковић, 2005, стр. 266), покушаћемо издвојити и анализирати форме конгруентних и неконгруентних атрибута који су у синонимном односу. Као критеријум за класификацију из корпуса забиљежених примјера послужиће нам морфосинтаксички тип синтаксема у атрибуту. За конгруентне атрибуте то су придјевни, а за неконгруентне атрибуте падежне или приједлошко-падежне форме супстантива.

Конгруентни атрибути

Конгруентни атрибути слажу се у роду, броју и падежу са супстантивном ријечју уз коју стоје. Најчешће се изражавају придјевима, затим придјевским замјеницама те редним бројевима, као и бројем један. Будући да се у граматичкој литератури (Ковачевић, 1996, стр. 152) као најчешћи тип наводи транспозиција посесивног генитива у посесивни придјев, у оквиру конгруентних атрибута, анализираћемо само посесивне придјеве. Ови придјевни као посебан семантички тип означавају припадност, прије свега, неком лицу или бићу. Из корпуса издвајамо следеће примјере:

- 1) а) Посљедњи најменик кога је дјед примио против *стричеве воље* био је неки Раде с Брдара (48)¹; Микан допуза уздуж зида до *братова заклона* (133);
 - б) Аха-ха-ха, убрани ме, вели, брате Раде, од *жандарске руке* (79);
- Заштити раба божијега (...) од *лугарске пуцаљке* (78).

Како се види, посесивни придјевни у наведеним примјерима творени суфиксима -ов/ -ев (*стричева воља*, *братова заклона*) и -ски (*жандарска рука*, *лугарска пуцаљка*), појављују се у улози квалификатора именичких лексема.

¹ Број у загради у цијелом тексту рада означава број странице у збирци приповиједака *Башта сљезове боје* Бранка Ћопића, за који се библиографски подаци дају на крају, у литератури.

Наставком -ов/ -ев граде се „претежно присвојни придеви, којима се означава припадање појму (обично одређеном лицу мушког рода) с именом на чију се основу ови наставци додају“ (Стевановић, 1964, стр. 572). Придјеви изведени наставком -ски „посесивни су само кад означавају припадање једном одређеном појму“ (Исто, стр. 575). Транспонованем наведених посесивних придјева у форму посесивног генитива уочавамо промјене на семантичком плану. Тако синтагме *стричева воља*, *братова заклона*, *жандарска рука*, *лугарска пуцаљка* изражавају припадност једној одређеној индивидуи, док облици *воља стрица*, *рука жандара*, *пуцаљка лугара* означавају припадност било којој особи, тј. особама које имају заједничке особине.

За разлику од ових, у корпусу се јављају примјери гдје није могуће провести транспозицију јер је конгруентни атрибут с наставком -ов/ -ев изведен од властитог имена: Граја иза *Јовашевих леђа* одједном се нагло појача (131).

У наведеном примјеру конгруентни атрибут изведен од властитог имена (*Јоваиш–Јовашевих*) долази уз супстантив без ближе одредбе, тј. уз њега не стоји неки његов детерминатив или одредбена лексема. Као што је познато, „ако се лично име у атрибутивној функцији употреби без неке ближе одредбе (детерминатива или придева), онда се од њега по правилу изводи присвојан придев“ (Мразовић, Вукадиновић, 2009, стр. 339).

Неконгруентни атрибути

Ова врста атрибута означава супстантивне синтагме „чији је детерминат (= одредбеница, подређени члан) неки приједлошки или бесприједлошки падежни облик супстантивне ријечи или прилог, а детерминат (= одређеница, надређени члан) нека супстантивна ријеч (тј. именица или именичка замјеница). То значи да неконгруентни атрибут „може бити изражен само падежним (приједлошким или бесприједлошким) обликом супстантивне ријечи и прилогом“ (Ковачевић, 1992, стр. 9).

Тако у првој групи примјера издвајамо бесприједлошке генитивне форме. Наводимо сљедеће примјере:

- 2) а) А ђедо пензионер добијао је сваког јутра *чашу ракије* (97); Читавог прољећа нисам видјела *зрнце соли* (171);
- 2) б) Чујем суздржано *кликтање рођака* (106);
- 2) в) Да је сад посриједи нека шпијунажа или какво *избјегавање војске*, хајде де (111);
- 2) г) Коначно и Шеста крајишка бригада напушта *брда роднога краја* (134);
- 2) д) Једино се међу сељачким гуњевима и кожусима појавише модре *униформе авијатичара* (162); Спустио се са спрата у мрачан ходник, отворио *споредна врата биртије* (164).

Као што наведени примјери показују, већина супстантивних неконгруентних синтагми има као детерминат конкретну именицу, изузев примјера 2) б) *кликтање рођака* и 2) в) *избјегавање војске*, гдје статус надређеног

члана има девербативна именица. У прва два примјера супстантивне неконгруентне синтагме *чаша ракије* и *зрнце соли* имају значење партитивности. Овдје именице *чаша* и *зрнце*, као детерминати, имају функцију партикуларизатора. То су језичка средства „која служе за исказивање делова целине или издвајање појединачног“ (Ивић, 1980, стр. 1–13), а неконгруентним атрибутом у генитиву именује се ентитет који се партикуларизује. Ови неконгруентни атрибути немају могућност синонимне употребе због тога што се „партитивност изражава генитивом именских ријечи, а не можес се изразити придјевом“ (Силић, Прањковић, 2005, стр. 267). Тако би у случају трансформације у примјеру *чаша ракије* → *ракијска чаша* – добијени би облик конгруентног атрибута означавао цјелину појма означеног атрибута, са промијењеним значењем у односу на синтагму неконгруентног атрибута, јер *ракијска чаша* представља врсту чаше, а не количину материје која се у њој налази.

У примјеру 2) б) номинализацијом, тј. преласком глагола у девербативну именицу *кликтање* у централној позицији настала је неконгруентна супстантивна синтагма са субјекатским значењем – *кликтање рођака*. С обзиром на то да овдје субјекатски генитив „означава људско биће, онда он може да се замени присвојним придевом“ (Мразовић, Вукадиновић, 2009, стр. 339). Дакле, као синонимски конкурент неконгруентној супстантивној синтагми *кликтање рођака* може стајати конгруентна синтагма *рођаково кликтање*. Међутим, ове конструкције изражавају и различите нијансе у значењу. Неконгруентном супстантивном синтагмом у генитиву најчешће се изражава неодређеност и генерализација. Тако је у примјеру *кликтање рођака* ријеч о кликтању неког/ било којег рођака, док присвојни придјев *рођаково кликтање* у конгруентној супстантивној синтагми индивидуализује, указује на једног одређеног рођака.

Како се види у примјеру 2) в)- Да је сад посриједи нека шпијунажа или какво *избјегавање војске*, хајде де неконгруентни атрибут има значење тзв. објекатског генитива, што значи да именица у генитиву одговара објекту реченице од које је номинализацијом настала супстантивна синтагма. У датом примјеру до претворбе именичког атрибута у придјевску форму не долази због тога што би се транспозицијом облика војске у *војсковни* добио аграматични облик.

Највећи број типова неконгруентних атрибута, како показују примјери 2) г), д) и ђ): *брда родног краја*, *модре униформе авијатичара*, *споредна врата биртије* долази у форми бесприједлошког генитива са значењем посесивности. Како биљежимо у корпусу, то значење неконгруентне генитивне форме се остварује двојак: и са значењем отуђиве, као и са значењем неотуђиве посесивности.

У примјеру 2) г) посесивна именичка синтагма *брда родног краја* има значење неотуђиве, иманентне посесивности. То значи да се „посесору приписује оно што је означено именицом у централној позицији синтагме. Посесор није у стању дјеловати на однос посесије“ (Ковачевић, 1981, стр. 28). Као што можемо примјетити, супстантивна неконгруентна синтагма садржи одредбу у функцији

конгруентног атрибута. Таква врста одредбе назива се обавезни детерминатор, а он подразумијева језичке облике „који се из дате конструкције с управном речју не могу избацити без релевантних последица на информативном плану“ (Ивић, 1983, стр. 180). Изостављајући одредбу, тј. конгруентни атрибут, на синтаксичком плану добијамо аграматичну конструкцију, а на семантичком не само да о посесору не сазнајемо ништа ново него је информација тако добијена, посматрана с једне стране, бесмислена – *брда* краја*. С обзиром на то да је овдје конгруентни атрибут обавезни конституент синтагме, сасвим је разумљиво зашто није могућа супституција неконгруентног у конгруентни атрибут.

Неконгруентни атрибут са значењем отуђиве посесивности у корпусу потврђују примјери:

2) д) Једино се међу сељачким гуњевима и кожусима појавише модре *униформе авијатичара*; Спустио се са спрата у мрачан ходник, отворио *споредна врата биртије*.

У датим примјерима може се вољно прекинути посесивна веза, односно, „присутна су семантичка обиљежја «временост» и «активност» посесора, јер је тај однос присутан само у тренутку говора говорног лица“ (Ковачевић, 1981, стр. 27). Наведене посесивне генитивне синтагме *модре униформе авијатичара* и *споредна врата биртије* могуће је супституисати посесивним придјевом и добићемо супстантивне конгруентне синтагме *модре авијатичарске униформе* и *споредна биртијска врата*. Генитивне синтагме *модре униформе авијатичара* и *споредна врата биртије* указују на уопштеност, неодређеност, мисли се на модре униформе неких/ било којих авијатичара, односно споредна врата било које биртије, док је конгруентним синтагмама са посесивним придјевом својствена одређеност, конкретност. Овакве супстантивне конгруентне синтагме, према мишљењу М. Стевановића (1940), осим посесивног, повлаче и квалитативну нијансу значења.²

Сљедећи тип неконгруентних форми јесу приједлошко-падежне форме супстантива. Овај тип остварује се најчешће преко генитивних форми с приједлогом *с(а)*, односно *од* и *без*. Из корпуса издвајамо сљедеће примјере:

3) (а) Име те *вароши с краја свијета* звекнуло је испред мене као сјајан сребрни талир (81);

3) б) Чича се окрену лијево – десно (...) и сав просину као да му се одједном смјести у срце то неочекивано *богатство од жбуња* (194);

Он вјероватно умије да прави *пуцаљке од зове* (100); Још је мој дјед, причају ми, као *дјечак од једанаест година* (...) носио устаницима воду (128); Дјед је и даље пренеражено ћутао, као да више није *чељаде од овога свијета* (70);

²У раду *Посесивне форме у српскохрватском језику* М. Стевановић (1940, стр. 16–28) бавио се цјелокупним питањем посесије, а посебно се концентрисао на однос посесивног придјева и посесивног генитива. Он истиче да, уколико се инсистира на исказивању припадности, а не какве друге категорије, мора се употријебити посесивни генитив.

3) в) И де ти реци, ко је сад веће говече и бесловесно *божје бравче без репа* (95); Шапућем ја замишљајући некакво огромно *чудовиште без лица* како плови низ долину (102).

Како се из примјера види, неконгруентни атрибути изражени су различитим приједлошко-падежним облицима супстантивне ријечи. У првом примјеру – Име те *вароши с краја свијета* звекнуло је испред мене као сјајан сребрни талир јавља се форма са приједлогом с(а) која овдје има функцију мјесног атрибута са оријентационим значењем. Категоријалном транспозицијом неконгруентног атрибута у конгруентни овдје бисмо добили конструкцију *вароши с(а)*свјетског краја*. Примјећујемо да значење поменутих супстантивних синтагми није еквивалентно, што значи да неконгруентни атрибут, из семантичких разлога, не подлијеже категоријалној транспозицији у конгруентни атрибут.

У примјерима са приједлогом од генитивне форме понашају се двојачко. Тако у примјеру – Чича се окрену лијево–десно (...) и сав просину као да му се одједном смјести у срце то неочекивано *богатство од жбуња* именички атрибут није подложен творбеној преоблици у конгруентни. Разлог је тај што збирна именица жбуње нема могућност творбе присвојног придјева.

У наредном примјеру – Он вјероватно умије да прави *пуцаљке од зове* супстантивна неконгруентна синтагма са приједлогом од има двојачко значење. Осим аблативног, овом генитивном синтагмом изражава се и посесивност. То поткрепљујемо констатацијом да је *пуцаљка од зове* исто што и *зовина пуцаљка*, тј. пуцаљка која припада зови, која се односи на зову. Дакле, овдје је могућа транспозиција неконгруентног у конгруентни атрибут.

У оквиру приједлошко-падежних форми именичких атрибута јављају се и они којима се може исказати карактеристична појединост. Такви примјери у корпусу се реализују са приједлозима од и без. Као нпр:

3) (б) Још је мој дјед, причају ми, као *дјечак од једанаест година* (...) носио устаницима воду (128); Дјед је и даље пренеражено ћутао, као да више није *чељаде од овога свијета* (70);

3) в) И де ти реци, ко је сад веће говече и бесловесно *божје бравче без репа* (95); Шапућем ја замишљајући некакво огромно *чудовиште без лица* како плови низ долину (102).

У примјерима из групе 3) б) гдје неконгруентни атрибути имају значење карактеристичне појединости „обилежава се нешто што је стална или привремена карактеристична црта појма означеног у детерминату“ (Ковачевић, 1992, стр. 18). Уочавамо да је у примјеру: Још је мој дјед, причају ми, као *дјечак од једанаест година* (...) носио устаницима воду, уз именицу дјечак експлицирана одредба у функцији конгруентног атрибута као обавезни детерминатор. Иако, уз именицу у генитиву долази одредба атрибутског типа, могуће је извршити транспозицију неконгруентног у конгруентни атрибут, а да та супституција не мијења значење.

Дакле, *дјечак од једанаест година* има исто значење као и *једанаестогодишњи дјечак*, дјечак који има једанаест година.

Такође и у другом примјеру ове групе – Дјед је и даље пренеражено ћутао, као да више није *чељаде од овога свијета* неконгруентна супстантивна синтагма садржи члан без кога се не може исказати карактеристична појединост. У питању је обавезни детерминатор, атрибуцка одредба *референцијалног типа* која овдје има „идентификациони карактер“ (Ивић, 1983, стр. 187). Неконгруенти атрибут у овом примјеру не подлијеже категоријалној транспозицији јер то спречава присуство обавезног детерминатора, а сложеничка трансформација у придјев *овосвјетско чељаде* друкчије је семантичке природе, садржи друкчије конотације језичке игре, асоцијација на придјев *бјелосвјетско* и сл.

Као антоним претходним примјерима, у корпусу биљежимо и типове у којима се обиљежава одсуство интегралног дијела као карактеристичне појединости појма у детерминату. То илуструју примјери:

И де ти реци, ко је сад веће говече и бесловесно *божје бравче без репа* (95); Шапућем ја замишљајући некакво огромно *чудовиште без лица* како плови низ долину (102).

Како се из примјера види, одсуство интегралног дијела у синтагмама служи као диференцијални знак у одређеној ситуацији. Као семантички еквивалент неконгруентној синтагми *бравче без репа* функционише конгруентна синтагма *безрепо бравче*, јер придјев *безреп* има значење који је без репа, који нема репа (Речник, 2007, стр. 73). У посљедњем примјеру конструкција *чудовиште без лица* је блокирана, тј. нема могућност транспозиције у конгруентну синтагму, будући да је именица *лице* полисемична, па самим тим и придјев *безлични*³ реализује више значења. Овдје, дакле, семантички разлози не допуштају категоријалну транспозицију именице у неконгруентном атрибуту у адјектив у конгруентни јер приједлошко-падежна форма и њен адјективни трансформ немају исту семантичку вриједност.

Закључак

У раду смо настојали да анализирамо конгруентне и неконгруентне атрибуте експлициране у генитивној падежној форми. Анализа је подразумијевала издвајање типова код којих је могућа транспозиција, као и оних код којих преобликовање није могуће из семантичких и / или творбених разлога. Утврдили смо да се конгруентне супстантивне синтагме, чији је конституент посесивни придјев творен суфиксима -ов/ -ев и -ски, као нпр: *стричева воља*, *братова заклона*, односно *жандарска рука*, *лугарска пуцаљка* могу транспоновати у

³Придјев *безлични* реализује сљедећа значења: 1. а) који нема изражену личност, индивидуалност, који је без свог посебног обележја, који се не разликује од других, обичан, безобличан, једнолик; б) безизразан, неизразит, блед, 2. који важи за све, који се односи на све, а не на једну личност, 3. линг. који се не односи на одређено лице, на одређени субјекат (Речник, 2007, стр. 71).

неконгруентне синтагме: *воља стрица, заклон брата*, односно *рука жандара, пуцаљка лугара*. Међутим, транспонованом посесивног придјева у форму посесивног генитива учачамо промјене на семантичком плану. Конгруентне супстантивне синтагме изражавају припадност једној одређеној индивидуи, док неконгруентне синтагме означавају припадност било којој особи. Неконгруентни атрибути у корпусу се појављују у бесприједлошкој и приједлошко-падежној форми супстантива. У оквиру бесприједлошког генитива, транспозиција је могућа код синтагми са значењем посесивности, и то отуђиве посесивности, као нпр: *модре униформе авијатичара* → *модре авијатичарске униформе*. Приједлошко-падежне форме супстантива остварују се преко генитивних форми са приједлогом *с(а), од* и *без*. У овој групи преобликовање је могуће код именичких атрибута са приједлогом *од*: *пуцаљка од зове* → *зовина пуцаљка, дјечак одједанаест година* → *једанаестогодишњи дјечак*. Форме са приједлогом *без* у корпусу се понашају двојако. У примјеру *бравче без репа* → *безрепо бравче* конгруентне и неконгруентне супстантивне синтагме функционишу као семантички еквиваленти, док у примјеру: *чудовиште без лица* → *безлично чудовиште* транспозицију неконгруентног у конгруентни атрибут не допуштају семантички разлози јер приједлошко-падежна форма и њен адјективни трансформ немају исту семантичку вриједност. При трансформацијама овог типа еквивалентност конструкција конгруентног и неконгруентног атрибута најчешће спречавају семантички разлози као што су различит опсег појма и различите нијансе значења придјева у односу на приједлошко-падежну конструкцију атрибута, као и полисемија придјева или њихова типичност у значењу које не одговара значењу синтагме неконгруентног атрибута.

Литература

- Зника, М. (1988). *Однос атрибуције и предикације*. Загреб: Хрватско филолошко друштво.
- Ивић, М. (1980). О партикуларизаторима, у: *Јужнословенски филолог*. бр. XXXI, стр. 11–13.
- Ивић, М. (1983). *Лингвистички огледи*. Београд: Просвета.
- Ковачевић, М. (1981). Посесивне именичко-падежне синтагме у дјелима Анђелка Вулетића, у: *Књижевни језик*, бр. X/ 3, стр. 25–35.
- Ковачевић, М. (1992). *Кроз синтагме и реченице*. Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ковачевић, М. (1996). *Суштаствено и мимогредно у лингвистици*. Подгорица: УНИРЕКС.
- Мразовић, Р. и Вукадиновић З. (2009). *Граматика српског језика за странце*. Sremski Karlovc, Novi Sad: Knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Пипер, П. и др. (2005). *Синтакса савременог српског језика: Проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска.

- Пипер, П. и Клајн, И. (2013). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Silić, J. i Pranjković, I. (2005). *Gramatika hrvatskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Стевановић, М. (1940). Посесивне форме у српскохрватском језику, у: *Годишњак Скопског филозофског факултета*, бр. IV, стр. 16–28.
- Стевановић, М. (1964). *Савремени српскохрватски језик I*. Београд: Научна књига.
- Стевановић, М. (1969). *Савремени српскохрватски језик II*, Београд: Научна књига.
- Топић, Б. (2012). *Башта сљезове боје*. Београд: JRJ.

Biljana Mišić

SYNONYMY OF CONGRUENT AND NON-CONGRUENT GENITIVE ATTRIBUTE

Summary

The paper discusses the semantic interpretation of congruent and non-congruent attributes in the genitive form. The analysis focuses on separating those types that allow transposition, from those that do not for semantic and/or morphological reasons. It was determined that the equivalence of the constructions of congruent and non-congruent attributes is most often prevented by semantic reasons, such as the differences in the extensions of concepts, as well variation in the nuances of the adjective meaning compared to the prepositional and case forms of the attribute. Additionally, the equivalence is also not possible because of the adjectival polysemy or the typicality of their meaning, which does not correspond to the meaning of the syntagm of the non-congruent attribute.

Keywords: congruent attribute, non-congruent attribute, genitive, transposition.